

дителю необходимо при постановки цели установить срок до которого нужно решить задачу. Временные ограничения целей помогает сосредоточиться на выполнении в срок, ведь цели без сроков чаще всего будут провалены из-за дополнительных важных и горящих задач [4].

Рассмотрим примеры целей по SMART (личные и профессиональные):

1. Поступить на бюджетное место в РГСУ на факультет психологии очную форму в 2018 году.
2. Накопить 50 000 руб к 1 сентября 2018 года.
3. Выучить 50 немецких слов за 2 недели.
4. Увеличить продажи продукции N до 31.12.2018 на территории Москвы на 30%.
5. Отделу В увеличить производство продукта С на 5% в октябре 2018 года по сравнению с октябрем 2017 года.
6. Повысить уровень удовлетворенности клиентов до 80% в 2019 году.

Довольно эффективно, когда количественная цель, составленная по SMART, имеет три ориентира: минимум (тот результат, который можно достичь сильно не напрягаясь), плановое значение (средний показатель. Тот результат, которого конкретный сотрудник либо по опыту других коллег уже добивались), максимум (агрессивное значение. Результат, который воспринимается реально, но достигался редко либо не достигался совсем).

Цели с тремя ориентирами создает зону комфортной мотивации. Достигая каждый уровень, сотрудник радуется своему результату хоть он еще и минимальный, и стремиться к достижению следующего уровня. При достижении планового показателя пропадает страх неудачи и появляется большее желание достичь агрессивного значения. Мотивация сотрудника увеличивается, и он стремится к максимуму.

УДК 159.923: 316.625

В процессе постановки цели советуют визуализировать задачи, что повысит результативность их выполнения. Желательно при этом использовать максимум средств для увлечения идеей, мотивации.

Сотрудники, которые следят за своей деятельностью, способны замечать и документировать рост своего собственного профессионализма, отмечают свои победы и поражения. Ведь любая цель по смарту может быть измерена в простой системе оценок.

Ученые утверждают, что работа над задачами оптимального уровня сложности повышают уровень мотивации. Когда вы видите, как продвинулись в решении задачи, это тоже мотивирует. Например, люди, которые работают с аудиторией по реакции слушающих сразу понимают, удачно ли их выступление, конкретная реплика, шутка, высказывание. Наш разум так устроен, что нуждается в понимании прогресса, важно видеть победу. Это помогает оставаться мотивированными.

Цели SMART может без ограничений использовать любой руководитель для своих подчиненных. Удобство использования – это одна из причин популярности системы, ведь она может быть использована кем угодно, когда удобно и где угодно.

Список литературы:

1. Жакупов А. «SMART 2.0. Как ставить цели, которые работают». Москва, 2016, С. 10-27.
2. Самоукина Н.В. «Эффективная мотивация персонала при минимальных финансовых затрат». Москва, 2014
3. Википедия. [Электронный ресурс]// URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Цель>
4. Психологос. Энциклопедия практической психологии. М., 2014.
[Электронный ресурс]// URL: <https://www.psychologos.ru/articles/view/smart-smart---kriterii-gramotno-postavlennoy-celi>

Асеева Ю. О.,

*к. психол. н., старший викладач кафедри психології
Одеського національного медичного університету*

Косідло В. Л.

*магістр за спеціальністю «Психологія»
медичного факультету №3 Одеського національного медичного університету*

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ТЕОРІЇ УСТАНОВОК ТА ДЕФІНІЦІЯ ПОНЯТТЯ «УСТАНОВКА»

Asieieva Yuliia.,

PhD, Senior lector of the Department of Psychology Odessa National Medical University

Kosidlo Viktoriia.

Master specialty "Psychology" Medical Faculty №3 of Odessa National Medical University

MODERN VIEW ON THEORY OF THE setting AND DEFINITION CONCEPT "setting"

Анотація.

В роботі авторами розглянуто основні підходи у вітчизняній та зарубіжній психології, які пов'язані з проблемою установки особистості в діяльності і поведінці, проведений теоретичний аналіз наукових надбань з даної проблематики. Розглянуті підходи до поняття «соціальної установки» «професійної установки» у психології. Надано переодізацію становлення поняття «установки» особистості. Визначені перспективи подальшого дослідження в даній області.

Abstract.

In the work the authors consider the main approaches in domestic and foreign psychology, which are associated with the problem of the setting of personality in the activities and behavior, conducted a theoretical analysis of scientific achievements in this area. The approaches to the concept of "social setting" of "professional setting" in psychology are considered. Redistribution of the concept of "setting" of personality is given. The prospects for further research in this area are determined.

Ключові слова: *установки, атитюд, соціальні установки, професійні установки, життєдіяльність людини.*

Key words: *setting, attitudes, social setting, professional setting, human activity.*

Розпочинаючи свій життєвий шлях людина постійно знаходиться в соціумі й взаємодіє з ним. Під час своєї життєдіяльності люди впливають один на одного, задіюючи безліч психологічних процесів і механізмів. Для розуміння результатів взаємодії та інтеграції різних психічних процесів, особливий інтерес для науковців становлять ті, які поєднують у собі свідомі та несвідомі чинники і впливають на поведінку. Саме такими є установки особистості, вони формують складну систему, яка непомітно для самої особистості акумулює її попередній життєвий досвід, формує соціальне середовище, зумовлює її життєвий шлях. Тому їх дослідженню присвячено безліч праць в різних галузях наук.

Вперше термін «установка» з'являється в роботах німецьких психологів Л. Ланге (1888 р.), Р. Мюллера та Т. Шумана (1889 р.) [10], які виявили, що при повторенні однакових дій організм людини виробляє певну схильність, готовність у майбутньому сприймати і реагувати на певну зовнішню ситуацію вже за готовим попередньо виробленим зразком. Так визначались установки на початку XIX століття і отримали назву «attitude» (аттитюд) – англійське і французьке слово, що в перекладі означає – відношення (ставлення) [5]. В наукових роботах вітчизняних психологів ми зустрічаємо використання цього терміну без перекладу «аттитюд», тобто соціальні установки. Якщо ми звернемось до школи грузинського психолога Д.М. Узнадзе [6], то для визначення поняття установки використовується термін «set», який означає особисто сформовані або поширені в певній культурі когнітивні утворення. Тобто на початкових етапах дослідження установок вони трактувались як психофізіологічна готовність організму реагувати на ті чи інші стимули.

В 1918 р. У. Томас і Ф. Знанецький [8] ввели в соціальну психологію термін «соціальні установки» («obsolete»), який означав психологічне переживання індивідом цінності, значення, сенсу соціального об'єкта або визначався як стан свідомості індивіда щодо певної соціальної цінності.

Зважаючи на те, що не тільки в перекладі, а і в тлумаченні поняття установки ми вбачаємо розбіжності, тому доцільно процитувати Г. Олпорт [9], який відзначив, що «жоден термін не з'являвся так швидко в сучасній експериментальній і теоретичній літературі. Популярність його нескладно пояснити. Він був прийнятий всіма, тому що не був власністю жодної психологічної школи або думки і тому чудово служив цілям різних авторів» [9]. Він

проаналізував всі існуючі на той час поняття установок і вивів декілька джерел виникнення цього поняття.

1. Експериментальна психологія кінця XIX століття, яка заклала основи типологізації установок, її експериментальну базу виявлення та диференціації, де «аттитюд» розглядався як м'язова установка, установка на завдання тощо.

2. Соціологія та соціальна психологія використовувала установки при вивченні відношення (ставлення) особистості як члена групи до тих чи інших соціальних об'єктів, механізмів саморегуляції, стійкості та узгодженості соціальної поведінки, процесу самореалізації та зміни установок, а також при прогнозуванні можливих форм поведінки особистості у певних ситуаціях.

3. Загальна психологія розглядала установки як складові світогляду людини, які вбачались підґрунтям для формування характеру, стереотипів поведінки.

4. Психофізіологія розглядала установки як психофізіологічний механізм пристосування організму до ситуації та вибірковості й спрямованості психічних процесів та станів.

5. Психоаналіз вбачав в установках механізм неусвідомлюваної регуляції діяльності, поведінки або стану особистості.

Отже, поняття установки увійшло майже одночасно в більшість галузей психології: в загальну та експериментальну психологію, соціологію та соціальну психологію і у психоаналіз. Здійснивши ретроспективний аналіз теорій установок, можна виділити наступні етапи:

I етап (з 1862 до 1893 рр.) – введення цього терміну Г. Спенсером («Перші принципи») – в цей період бурхливо зростає популярність проблеми і кількість досліджень на цю тему. Вивченням цього поняття захопились як психологи, так і психіатри (З. Фрейд), і соціологи (В. Томас та Ф. Знанецький), і психотехніки (Г. Мюнстерберг) тощо;

II етап (з 1940 до 1950 рр.) – спадає і навіть занепадає розробка і дослідження установок у зв'язку з низкою ускладнень і безвихідних позицій, що з'явилися;

III етап (з 1950 до 1960 рр.) – характеризується відродженням інтересу до проблеми, виникненням низки нових ідей, але разом з тим визнається і кризовий стан у дослідженнях установок (з'являється грузинська школа Д.М. Узнадзе (1957 р.) і виявляються розбіжності між дослідженнями зарубіжних психологів та психологів, працюючих на пострадянському просторі);

IV етап (з 1970 до 1990 рр.) – вбачається застій, пов'язаний з великою кількістю суперечливих і непорівнянних фактів, відсутність нових досліджень під новим кутом зору;

V етап (з 2000 р. до періоду сьогодення) – починається нова ера відродження інтересу до життєдіяльнісних установок.

Останнім часом найбільша кількість досліджень проводиться в різних галузях. Зокрема, в:

– загальній психології: вивчення історії установок та їх видів – Асмолов О.Г., Буртова Є.В., Калошин В.Ф., Маклаков А.Г., Луценко Є.Л., Трофімов Ю.Л., Савченко Н.О. (2000–2013 рр.); вивчення діалогічних установок – Крилова С.Г. (2007 р.); вивчення динаміки ефектів установок в залежності від структури і способу оцінки стимулів – Касатор О.П. (2008 р.); категоріальні установки особистості – Борбус О.М. (2001 р.); комунікативні установки – Переверзева В.М. (2006 р.); установки як фактор формування поведінки – Понаморенко Т.І. (2012 р.); вивчення інтенціональних установок – Деннет Деніел С. (1987–2003 р); вивчення ролі установок у поведінці особистості – Гаркавець С.О. (2008 р.); вивчення установок з точки зору загальної та педагогічної психології – Зімня І.А., Климов Є.А. (2003–2004 рр.), Мігіна Л.М. (2012 р.) тощо;

– соціальній психології: дослідження історії, взаємозв'язку установок з іншими психологічними чинниками, класифікація соціальних установок – Андреева Г.М., Балл Г.О., Белинська Є.П., Бергер П., Дев'яткін О.О., Кокун О.М., Лушин П.В., Лукман Т., Лютова С.М., Москаленко В.В., Майерс Д., Тіхомандріцька О.О. (2005–2013 рр.); соціально-політичних установок – Длігінський Г.Г. (2000 р.), Вільчинська І.Ю. (2011 р.) Ольшанський Д.В. (1996–2007 рр.); соціальні установки російських державних службовців – Захаров М.Л. (2002 р.), Алексеєв В.Є. (2007 р.); цільові установки – Трубнікова А.О. (2007 р.); освітні установки – Тихонова Я.Г. (2007 р.);

– віковій психології: вивчення історії та процесу формування установок займались – Реан А.О. (2000–2007 рр.); вивчення взаємозв'язку комунікативних установок старшокласників з їх особистісними якостями – Переверзева В.М. (2011 р.); формування установок на професійне самовизначення – Лаврінович Т.М. (2002 р.) тощо;

– педагогічній психології та педагогіці: розробляли та вивчали смислові установки – Алімов А.А. (2005 р.), Веретяннікова Ю.С. (2011 р.); установки на конфлікт – Цветкова А.Л. (2011 р.); формування установок правової відповідальності – Вальчук М.П. (2011 р.) та інші;

– юридичній психології: вивченням соціально-психологічних установок в професійній діяльності співробітників органів внутрішніх справ – Пряхіна М.В. (2000 р.); типологія життєдіяльнісних установок особистості – Цільмак О.М. (2015 р.); психологічні детермінанти обвинувальної установки – Петрова О.А. (2003 р.); установки статевої взаємодії у кримінальному та нормативному середовищі неповнолітніх – Афанасьєва Н.Є. (2004 р);

психологічна корекція соціальних установок засуджених – Давидова О.В. (2002 р.); розвиток установок на толерантну поведінку у курсантів – Пестріков Д.В. (2007 р.); вплив вікових, соціальних чинників на розвиток професійних установок у майбутніх офіцерів силових структур – Томчук М.І. (2015 р.); вивченням професійних установок як основи психологічної готовності правоохоронців до діяльності в екстремальних ситуаціях – Макаренко П.В. (2015 р.) та інші.

Отже, незважаючи на відтворення інтересу до вивчення феномену «установок», вони і досить вивчаються багатьма галузями психологічної науки в рамках декількох підходів: діяльнісного, мотиваційного, ситуативно-діяльнісного та особистісно-соціально-діяльнісного. І навіть на сучасному етапі актуальним залишається висновок Г. Олпорта (1954 р): «...Він був прийнятий всіма, тому що не був власністю жодної психологічної школи або думки і тому чудово служив цілям різних авторів» [9].

Узагальнюючи існуючі визначення даного поняття, можемо відзначити, що під «установкою» вченими розуміється: готовність (А. Біне, С.К. Рощин, Н.П. Кондаков, Л. Ланге.); готовність психіки суб'єкта діяти (К.Г. Юнг, Ю.Б. Гіппенрейтер); гіпотеза (Дж. С. Брунер); детермінуюча тенденція (С. Аш); домінанта, акцептор дії (П.К. Анохін); інстинктивний акт (У. Макдауголл); інформаційна модель (В.Н. Пушкін); інформаційна структура (В.Г. Рейтман); ієрархічно організована структура (С. Аш); ймовірне очікування (Е. Брунсувік); квазі-потреба (К. Левін); намір, диспозиція (К. Коффа, І. Сарнофф, В. Штерн, Л. Терстоун); несвідомий цілеспрямований стан (Л. Ланге, А. Ребер, Д.М. Узнадзе); образ необхідного майбутнього (М.О.Бернштейн); орієнтовна реакція (Й.М. Фейгенберг); оцінна реакція (Д. Майерс); оціночне ставлення (А. Пратканіс А. Грінвальд); позиція (Й.Й. Лінгарт); процес вправи (Г. Еббінгауз); схема (О. Зангвілл, С. Московічі, Р.С. Олдфілд, П. Прес); результат організації досвіду (В.Ф. Бассін); системи оцінок (Д. Крем, Р.С. Крачфільд і Є. Балачі); схильність (Н.П. Волкова, Д. Кац), схильність до реакції (М. Фішбейн); схильність до досвіду (М. Сміт, Дж Брунер і Р. Уайт); схильність реагувати (Ч. Осгуд, І. Сарнофф); цілеспрямована система (Р.Л. Акофф, Ф. Еммеріх); чистий суб'єктивний стан (Х. Кюльпе, К. Марбе, К. Бюлер, О. Зельц); світоглядні аксіоми та норми (О.М. Цільмак) тощо.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що під «установкою» вчені розуміють цілий комплекс психологічних складових та характеристик особистості. Однак єдиної думки, щодо цієї дефініції вчені не виробили. Розглянувши визначення поняття установки, ми вбачаємо, що незважаючи на розбіжності у визначенні самого поняття можна виділити і деякі схожі характеристики, що зустрічаються у більшості визначень.

Отже, по-перше, установка не є природженим фактором, а набувається під час життя, змінюється згідно з обставинами і згідно із схильністю особи до навчання та діє лише за умови сприятливих факторів.

По-друге, установка є реакцією організму, психіки, свідомості (у різних авторів різна точка зору), яка сприяє дії, тобто заставляє людину реагувати на певні обставини об'єктивного світу певним чином. Хоча, на наш погляд, правильніше було б вказувати на «процес реагування», тобто дії або бездіяльності тому, що при розгляді взаємозв'язку установки і поведінки, ми дійшли висновку, що поведінка не завжди передбачає дію, а інколи людина не вказує свої установки і не робить ніяких дій.

По-третє, багато вчених у своїх визначеннях «установки» вказують на позитивні і негативні реакції, тобто про основи світогляду людини, який закладається ще у дитинстві, коли формуються поняття добра і зла, визначається приємне і неприємне, шкідливе і нешкідливе тощо. Тобто свідомо формується світогляд людини, формуються норми, напрацьовуються правила поведінки, формуються принципи, за якими надалі людина буде діяти у своєму житті, при чому, те, що вона діє за своїми ж правилами, вже не буде навіть усвідомлюватись. Отже, створені один раз норми, принципи, правила стануть для неї постулатами, які будуть тільки збагачуватись під тягарем життєвого досвіду особистості, формуючи свій індивідуальний внутрішній «образ – Я».

В-четвертих, практично всі вчені вказують на те, що реагування відбувається лише за наявності певних «об'єктивних обставин», під якими розуміються усі можливі варіанти прояву впливу оточуючого середовища на людину в певний історичний період часу з урахуванням її внутрішніх переживань на цей період.

На нашу думку, установки – це вироблені особистістю постулати, які свідомо та несвідомо впливають на її життєдіяльність.

Розглянемо змістовну наповненість ключових слів дефініції.

У Великому енциклопедичному словнику під «постулатом» (лат. *postulare* – просити, вимагати) розуміється твердження, яке приймається в рамках якої-небудь наукової теорії за істинне, хоча і не довідне її наслідками, і тому грає в ній роль аксіоми.

«Свідоме» являє собою сферу психіки, яка характеризується контролем свідомості за перебігом психічних процесів [3]. Під свідомістю в загальній психології розуміють «властиву людині функцію головного мозку, яка полягає у відображенні об'єктивних властивостей предметів і явищ навколишнього світу, процесів, що відбуваються в ньому, своїх дій, у попередньому накресленні їх і передбаченні наслідків, у регулюванні взаємовідносин людини з природою і соціальною дійсністю» [2]. Свідомість включає в себе наступні важливі «компоненти: 1) відчуття себе зануреним суб'єктом; 2) здатність у думках уявляти існуючу та уявну дійсність; 3) контролювати власні психічні та поведінкові стани, керувати ними; 4) здатність бачити та сприймати у формі образів оточуючу дійсність» [4].

Тобто, свідомість особистості передбачає: усвідомлення не лише зовнішнього світу, але й са-

мого себе (відокремлення «Я» від «не-Я», формування «Я-концепції»), усвідомлення своїх відчуттів, формування образів, уявлень, а також усвідомлення і приборкання почуттів, емоцій. Усі ці процеси проходить кожна особистість в онтогенезі свого існування, починаючи з дитинства та вдосконалюючи їх впродовж життя, поступово формуючи самосвідомість. Тобто свідомість є найвищими рівнем функціонування психіки.

«Несвідоме» – ті явища, процеси, властивості та стани, які за своєю дією на поведінку схожі на усвідомлені психічні, але актуально людиною не рефлексуються, тобто не усвідомлюються [1]. Несвідомий початок, так чи інакше, представлено майже в усіх психічних процесах, властивостях та станах людини [4]. Таким чином, несвідоме являє собою сукупність психічних процесів, актів та станів, зумовлених явищами дійсності, вплив яких суб'єкт не усвідомлює. К.Г. Юнг [7] розглядає несвідоме як сукупність статичних «патернів», зразків поведінки, які є вродженими й лише мають потребу в актуалізації. Несвідоме являється специфічним явищем, яке притаманне тільки людині як і свідомість, і не протиставляється йому, а є нижчим рівнем психіки. Їм охоплюються всі психічні явища, що не усвідомлюються людиною (інстинкти, інтуїція, автоматизми, лунатизм, гіпноз, гарячка та інші хворобливі стани нестямності).

Несвідоме відрізняється від свідомості тим, що відображена ним реальність зливається з переживаннями суб'єкта, його стосунками зі світом. Дійсність в несвідомому переживається через такі форми, як безпосереднє емоційне відчуття, ідентифікація, емоційна залежність. Несвідоме впливає на формування характеру особистості та його вчинки, поведінку тощо крізь несвідому мотивацію, можливий прояв якої вбачається також у властивостях та станах. Ці стани та прояви несвідомого проявляються зовні поза бажаннями та вольовими актами особистості, формують найглибші риси особистості і є джерелом досліджень психологів.

Під «життєдіяльністю людини» ми розуміємо спосіб існування людини та нормальну буденну діяльність і відпочинок. Життєдіяльність людини неможлива без постійних контактів із навколишнім середовищем з його об'єктами та суб'єктами (іншими людьми). Людина в процесі своєї життєдіяльності прагне до створення комфортних умов свого існування – тобто таких, які дозволяють їй створити для себе найкращі умови існування в суспільстві, вона ретельно обирає і приймає за основу ті соціальні норми, правила, створює такі постулати, які є для неї найважливішими, прийнятними, сприятливими, конформними.

У своєму визначенні ми обрали термін «особистості» тому, що саме цей термін вказує на сформованість психологічних характеристик людини, і саме особистість наділена тільки для неї властивими сполученнями психічних рис, вад, умінь, навичок та особливостей, які зумовлюють своєрідність кожної людини, її відмінність від інших. А оскільки ми розглядаємо установки як «сформовані», «вироблені» та «прийняті» постулати, то нам

необхідна наявність приналежності не тільки до людського роду (індивід), а і включення індивіда в соціальну систему суспільства, звідки вона і створює свій світогляд, свої норми, правила, аксіоми та постулати. Саме взаємовідносини із суспільством створюють із «індивіда» «особистість».

Визначення ж «індивід» є, на нашу думку, недостатнім в контексті визначення поняття «установки» тому, що вказує лише на приналежність людини до людського роду і характеризує людину як носія певних біологічних властивостей. На відміну від терміну «особистість», яке вказує на соціально-психологічну сутність, яка формується у результаті засвоєння суспільних норм та форм свідомості, які формуються і розвиваються в процесі діяльності, а згодом характеризуються накопиченням суспільно-історичного досвіду людства. Особистість є продуктом, створеним за допомогою спілкування людей, і для того, щоб її зрозуміти та прогнозувати, потрібно вивчити її особистісну «картину світу», сформовану безпосередньо під впливом еталонів, ідеалів, стереотипів, установок спочатку мікро-(найближче оточення), а згодом і макрогрупи (соціум). Ми не обираємо для нашого визначення термін «індивідуальність», хоча вона і виявляється в неповторному сполученні психічних якостей особистості (темпераменті, характері, звичках, інтересах тощо), але являє собою наступну ланку розвитку особистості, якій вже характерні певні установки.

Таким чином, в роботі відображено результати історично-теоретичного аналізу здобутків у формуванні та становленні теорії установок особистості. Встановлено, що поняття «установка» досліджувалось в рамках: експериментальної психології, соціології та соціальної психології, педагогічній психології та педагогіки, загальній психології, віковій психології та юридичній психології. Зазначено, що під «установкою» вчені розуміють цілий комплекс психологічних складових та характеристик особистості. Однак єдиної думки, щодо цієї дефініції вчені не виробили. Провівши аналіз існуючих визначень поняття «установки», ми дійшли висновку, що під

установками слід розуміти вироблені особистістю постулати, які свідомо та несвідомо впливають на її життєдіяльність.

Список літератури:

1. Абрамова Г. С. Введение в практическую психологию. / Г. С. Абрамова – М.: АCADEMIA, 1996. – 224 с.
2. Гіптерс З. В. Культурологічний словник-довідник / З. В. Гіптерс. – К.: ВД Професіонал, 2006. – 328 с. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://thinbook.org/book/56-kulturologichnij-slovnik-dovidnik-navchalnij-posibnik-gipters-z-v/104-samokontrol.html>
3. Золотарьова І. М. Конспект лекцій з курсу. Психологія / І. М. Золотарьова – Харків : ХНАМГ, 2007. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://vocabulary.ru/dictionary/478/word/profesionalnye-ustanovki>
4. Кулешова О. В. Загальна та соціальна психологія / О. В. Кулешова. – [Електронний ресурс] Режим доступу : http://lubbook.net/book_528.html
5. Мясичев В. Н. Психология отношений: избранные психологические труды / под ред. А. А. Бодалева – М.; Воронеж : МОДЭК, 1995. – 356 с.
6. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы исследования установки / Д. Н. Узнадзе // Психологические исследования. – 1966. [Электронный ресурс] Режим доступа: dic.academic.ru
7. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг ; пер с нем. С. Лорие. – М. : Университетская книга : АСТ, 1998. – 720 с.
8. Florian Znaniecki, William I. Thomas. The Polish Peasant in Europe and America / F. Znaniecki, W. I. Thomas // 5 vols., 1918-1920.
9. Allport G. W. Attitudes / G. W. Allport // Readings in attitude theory and measurement. – N.-Y.; London, 1967. – P. 3–12.
10. Schuman H. Attitudes vs. actions vs. attitudes vs. attitudes / H. Schuman // Public Opinion Quarterly. – 1972. – № 36. – P. 347–354.